

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde “Muhtasar Sarf Ve Lügat-ı Türki”

Prof. Dr. Dursun KÖSE

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
dkose@mehmetakif.edu.tr

Dr. Ergün ÖZSOY

Augsburg Universitaet, Almanya, e.ozsoy@gmail.com

ÖZET

Bu araştırmada, 19. yüzyıl ortalarında ivme kazanmış olan Osmanlı İmparatorluğu ile Prusya Krallığının yakın ilişkileri sonucu İstanbul’da bir süre bulunmuş olan Teğmen Von der Berswordt’un kendi çalışmaları sonucu yazarak Prusya Prensi Heinrich Wilhelm Adalbert’e hürmetle sunmuş olduğu Muhtasar Sarf ve Lügat-ı Türki “Grammatik der Türkischen Sprache” adlı dilbilgisi ve sözlük ağırlıklı Türkçe öğretimi kitabı şekil, içerik ve yöntemsel açılarından incelenmiştir. 1839 yılında yazılmış olan kitabın derinlemesine analizinden ziyade Türkçe öğretimi amacıyla izlemiş olduğu yollar gösterilmiş, kullandığı sözcük, tümce, metin ve dilbilgisi yapılarından örnekler verilerek değerlendirilmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe, görev odaklı öğretim, ders kitabı, ortak başvuru metni

1. GİRİŞ

Kaşgarlı Mahmud’un 11. Yüzyılda *Divânü Lügati’t- Türk* adlı eseri Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde başlangıç noktası kabul edilir. 15. yüzyıla geldiğimizde Ali Şir Nevai’nin *Muhakemet- ül Lügateyn* adlı eseri Türkçe’nin öğretimi bakımından tarihteki yerini alır.¹ Tarihi süreç içinde Türkçenin öğretilmesi konusunda çeşitli örneklerden söz edilebilir. 19. yüzyıldan itibaren bu alandaki çalışmalar hız kazanmış, 1920 yılında Türkçe ile ilgili araştırma yapan ve bugün birçok araştırmacı tarafından kaynak gösterilen Jean Deny’nin *Grammaire de la langue turque* (Deny, 1921) adlı çalışması Türkçenin öğrenilmesi ve öğretilmesi adına önemli bir başvuru kitabı olarak yerini almıştır. Bu eserlerin dışında 11. yüzyıldan günümüze kadar Türkçe öğretimi konusunda farklı dönemlerde daha birçok eser ortaya çıkmıştır. Türkçe öğretimi konusunda Türklerin kendi dillerini öğretmek amacıyla yaptığı çalışmalar bir kenara konulursa yabancıların kendi vatandaşlarının yararlanması amacı ile yazmış olduğu bir kitap hem bakış açısı hem de kullandığı materyaller bakımından ilgi

¹ Türkçe Öğretiminin tarihi konusundaki çalışmalar giderek artmakta ve çeşitlenmektedir. Bu konuyla ilgili bazı çalışmalar için bkz. Biçer, N. (2012). Hunlardan Günümüze Yabancılara Türkçe Öğretimi, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, s. 107-133., Çakmak, C. (2014). Yabancılara Türkçe Öğretiminin Tarihçesine Genel Bir Bakış Denemesi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 4 S. 2., Çimen, Ö. (1997). Türkiye Türkçesi Gramer Çalışmaları -Bibliyografya Denemesi- Türk Dünyası Araştırmaları, S. 110, s. 121-163.

çekici aynı zamanda iki farklı dilin karşılaştırmalı bakımından ele alınmış olması nedeniyle oldukça öğreticidir.

Almanca konuşanların Türkçe öğrenme ihtiyacı duymaları ve bu konudaki çalışmalar ilk ciddi diplomatik ilişkilerin başladığı on altıncı yüzyıla kadar gider. Günümüze gelinceye kadar bu alanda çeşitli yayınlardan söz etmek mümkündür. Bugünkü anlayışların birçoğunun geçerli olmadığı tarihi dönemlerde yazılmış Türkçe öğretimi kitaplarındaki yaklaşımların sergilenmesi, dilin yapısı ve öğretilmesi konusunda ilgi çekici bir gözlem yapma fırsatı vermektedir. Kitapların incelenmesi için Almanca ve Osmanlıca bilgisi gerekmektedir. Özellikle 1928’den önce Türkçenin Arap alfabesi ile yazılmış olması nedeniyle bu kitaplarda her iki yazılışın da gözlenebilmesi Türkçe öğretimi ve aynı zamanda Türk dili araştırmaları bakımından inceleme konusu olabilecek veriler sunmaktadır.

Bu çalışmada, 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu ile Prusya Krallığının yakın ilişkileri sonucu İstanbul’da bir süre bulunmuş olan Teğmen Von der Berswordt’un yazarak Prusya Prensi Heinrich Wilhelm Adalbert’e sunduğu *Muhtasar Sarf ve Lügat-ı Türki (Grammatik der Türkischen Sprache)* adlı dilbilgisi ve sözlük ağırlıklı Türkçe öğretimi kitabı şekil, içerik ve yöntemsel açılardan incelenmiştir. 1839 yılında Berlin’de basılan *Grammatik der Türkischen Sprache* kitabındaki açıklamalar Almanca yapılmış, Türkçe sözcüklerin yazımında Arap harfli yazım yanında Latincesi de verilmiştir. 1839 tarihinde basılmış olan bu kitabın derinlemesine analizinden ziyade Türkçe öğretimi amacıyla izlemiş olduğu yollar gösterilmiş, kullandığı sözcük, cümle, metin ve dilbilgisi yapılarından örnekler verilerek değerlendirmeler yapılmıştır. Kitabın yazıldığı dönemin Türkçenin Arap alfabesi ile yazıldığı dönem olması nedeniyle yazımla ilgili önemli fark vardır. Bu araştırmada yazım veya alfabe özelliklerinden ziyade kitabın dil öğretimi bakımından incelenerek sergilenmesi amaçlandığından kitaptan alınan örnekler genel olarak bugünkü yazımı ile belirtilmiş sadece özelliği olan durumlarda kitabın orijinal yazımından örnek kelimeler verilme yoluna gidilmiştir. Burada konuyu Türkçe öğretimi bağlamından çıkarmamak için böyle bir tercih yapılmıştır. Kitaptan bolca örnek verilme yoluna gidilmişse de örnekleri belli bir sınırdan tutma düşüncesine de riayet edilmiştir. Bazı Latince dilbilgisi terimleri yazarın bakışını sergilemesi bakımından -uzmanların anlamasında bir sorun bulunmayacağı düşüncesi ile- kısmen korunmuş, bütün terimlerin Türkçeleştirilmesi yoluna gidilmemiştir. Kitabın online olarak temini de mümkün olduğundan araştırmacılar her zaman orijinal kaynağa başvurma imkanına da sahiptirler.

2. TARİHSEL ARKAPLAN

1784-1790 yılları arasında İstanbul’da Prusya Krallığı maslahatgüzarı olarak bulunan Heinrich Friedrich von Diez, Osmanlı Prusya ilişkilerinin temelini atmış ve bir ittifak anlaşması imzalanmasında büyük rol oynamıştı. Osmanlı Prusya ilişkileri çeşitli zorluklardan geçse de devam etti ve özellikle Osmanlı ordusunda göreve başlayan subaylarla ayrı bir boyut kazanmış oldu. 1835-1839 arasında Mülbach, Fischer, Fichte gibi Prusyalı zâbitler ayrıca ünlü bir asker olan ve Türkiye hakkında bir hatıra da yazmış olan Helmuth von Moltke gibi önemli kişiler, Osmanlı imparatorluğu’nun son zamanına kadar devam edecek olan Kaehler (1882-1885), Von der Goltz (1885-1895), Liman von Sanders (1913) gibi Prusya-Alman askeri heyetlerinin başlangıcını teşkil etmiştir. Zamanla savaş nedeniyle de artarak toplam sayısı 13.500’ü bulan Prusya asker ve subayları I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı topraklarını terk etmiştir. Bu çalışmada, konu edilen 1839 tarihli Türkçe öğretimi kitabı,

Prusya askerlerinin Türkiye’deki dil öğrenimleri bakımından önemli bir görevi yerine getirmiş olsa gerektir.²

2.1 Kapak

Kitabın kapağında üstte yer alan Osmanlıca ibare: *Muhtasar sarf ve lügat-ı Türki* şeklindedir. Hemen altında yer alan Almanca ibare: *Neueste Grammatik der türkischen Sprache* biçimindedir (Türkçenin en yeni grameri). Ayrıca Almanca olarak kitabın kimler için hazırlandığı da “Kendi kendine öğrenen Almanlar için zengin diyaloglar ve Türkçe-Almanca ve Almanca- Türkçe sözlük ile” ibaresi ile belirtilir. Kitabın kapağında yazar adı olarak Prusya krallığı 10. Piyade Alayı teğmenlerinden *Von der BerswordtErsten* kaydı bulunur. Berlin Ferdinand Dümmler Yayınevi tarafından yayınlanmış olan kitap 1839 yılında Akademik Yayınlar Matbaasında (*Akademischen Buchdruckerei*) basılmıştır.

3. KİTABIN İTHAFI

“Prusya Prensi Heinrich Wilhelm Adalbert’e en derin saygı ile sunulur” ibaresi ile kitabın ithaf edildiği Adalbert von Preußen (1811–1873) 1826 ile 1842 yılları arasında Hollanda, İngiltere, Rusya, Türkiye ve Brezilya gibi ülkelere çok sayıda deniz seyahati gerçekleştirmiştir. Prusya için bir donanma oluşturmaya çalışmış deniz savunması konusunda teoriler geliştirmiştir. Türkçe öğretimi konusu veya Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili konuların bu ithaftan anlaşıldığı kadarıyla bu prensin ilgi alanı dahilinde olması gerekir. Dolayısıyla Almanlara ve herhalde daha ziyade askeriye mensuplarına Türkçe öğretmek amacı ile yazılmış bu kitabın muhtemelen askeri ve siyasi hedeflerle ilgisinden de söz etmek mümkündür.³

4. KİTABIN ÖNSÖZÜ

Yazar, kitabına yazdığı ve tarafımızdan Türkçeye aktarılmış önsözde aşağıdaki ifadelerle yer verir.

“1834-1836 yılları arasında askeri öğretmen olarak Üsküdar’da bulunduğum sıralarda Türkçe öğrenmeye çok gayret göstermiş ve iyi bir Türkçe Almanca gramerinin eksikliğini hissetmişim. Orada kalmaya devam ettikçe öğrenimime devam ettim ve sonuçta bu çalışma ortaya çıktı. Avrupalıların şarka olan ziyaretleri gittikçe artıyor bu kitabı kendi kendine konuşma Türkçesini öğrenmek isteyenler için yayınlıyorum. Konuşma Türkçesi diyorum çünkü yazı Türkçesi Arapça ve Farsça bilgisi gerektirdiğinden Türkçe konuşma daha çabuk öğrenilir. Hatalar cetvelinde yer alan yanlışlar için anlayışınızı rica ederim hepsini tek başıma kontrol etmek mecburiyetindeydim. Kitaptaki parantezler bir açıklamayı ya da kelimenin halk ağzındaki söylenişini vermek amacı ile kullanılmıştır.”

Kitabın önsözünden yazarın bu kitabı yazmaya nasıl ve hangi sebeple başlamış olduğunu öğreniyor ve onun Üsküdar’daki ikameti sırasında Türkçe öğrenmeye mesai harcamış olduğunu da anlıyoruz. O dönem Türkçesi ile ilgili olarak yazarın yazı dili ile konuşma dili arasındaki büyük farkı vurgulaması dikkat çekici bir husustur. Konuşma dili daha ziyade halkın kullandığı dil olarak belirtilmekte yazı

² Bu kitabın yazılmasında Osmanlı Prusya ilişkileri önemli etkenlerden biri idi. Osmanlı- Prusya ilişkileri, Prusya ile ittifak anlaşması ve II. Friedrich dönemi hakkında detaylı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı- Prusya İttifakı* (Meydana geliş- Tahlili-Tatbiki), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1981. Ayrıca bkz. *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Alman ilişkileri hakkında ise bkz. İlber Ortaylı, *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniv. SBF Yay., Ankara 1981.

³ Kitabın ithaf edildiği prens Heinrich Wilhelm Adalbert hakkında daha fazla bilgi için bkz. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz56505.html>

dili içinse Arapça ve Farsça bilgisine ihtiyaç duyulduğu yazar tarafından belirtilmektedir (Berswordt, 1839).

5. KİTABIN İÇERİĞİ

Aşağıdaki kısımda kitabın içeriğinde olan hususlar sergilenmiştir. Yüz yetmiş sekiz sene önce yazılmış olan bir kitabın ve içeriğindeki bilgilerin bugünün ölçütlerine göre değerlendirilemeyeceği ortadadır. Bu nedenle bu çalışmada, kitabın içeriğinde yer alan bilgilerin değerlendirilmesi yerine daha ziyade sergilenmesi yoluna gidilecektir. Ancak kitabın çeşitli yönlerinin iyi anlaşılması ile bazı sonuçların çıkarılması ve yine kendi zamanına göre olmak üzere değerlendirmeye veya bir karşılaştırmaya tabi tutulabilmesi mümkün olabilir.

5.1. Türkçe harfler ve okuma işaretleri

Yazar kitabının ilk sayfasında Türkçe ile Tatarca arasında bağlantı olduğundan söz eder. Türkçe'nin Tatarca kökenli bir dil olduğunu belirtir. Türkçenin Konuşma dili ve Yazı dili olarak ikiye ayrıldığını, Arapça ve Farsça kelimelerin bolca bulunduğunu, Türklerin 28 Arapçadan ve 4 Farsçadan olmak üzere 34 harf kullandığını ve Türkçenin sağdan sola doğru yazıldığını kaydeder. Harflerin başta, ortada ve sonda değişik biçimde yazıldıklarından bahsettikten sonra öğrenenleri Türkçe sesler konusunda aydınlatmak amacı ile ilk olarak Türkçe sesleri ve bu seslerle başlayan birer Türkçe kelimeyi örnek olarak yazar ve Almanca karşılıklarını da yanında verir. *A, ana, B, baht, C, coran* (Bu kelimeyi Kuran yerine vermiş ve *c* ile yazmış, *k* ile aynı olduğunu belirtmiştir.) *ç*, sesinin Almancada *tsch* olduğunu belirterek *çatal* örneğini vermiş, *ch, hursız (chyrusz)* biçiminde yazım ile) *d, davet, e eyer* vb. O dönemde yazarın belirttiği şekli ile konuşma dili ile yazı dili arasındaki büyük fark yazarın bu şekilde sesler ile harfleri ayrı ayrı vermesine neden olmuş görünmektedir.

Yazar, seslerden sonra bir tablo yaparak *elif* ile *y* arasındaki harfleri; adları, kelime sonunda bağlı hali, kelime sonunda tek başına, ortada bağlı ve başta bağlı hali ile yazım şekillerini ve harflerin sesletimlerini gösterir (Berswordt, 1839). Bu tabloda ve yazarın harflerin seslendirilmesi ile ilgili kısımdaki açıklamalarından o zamanın Türkçesindeki yazım ve ses özelliklerini anlamak mümkündür.

Konuşma için sesler ve yazım için harfler ayrı ayrı verildikten sonra hareket (*Lesezeichen*) bahsi gelir. Burada harflerin yazılması esnasında birlikte kullanılan okuma işaretleri hakkında bilgiler verilir. Okuma işaretleri: Üstün, esre, ötürü, iki üstün, iki esre, iki ötürü, cesm, teşdid, meddelif, hamzelif işaretlerinin açıklamaları yapılır, genel olarak bu işaretlerin kullanılmadığı vurgulanır. Burada okuma işaretlerinin alıştırmalarını yapmak üzere harekeli olarak kısa bir okuma metni verilmiştir. “*Karı ile Tavuk*” adlı bu okuma alıştırması ilk olarak Arap harfli ve harekeli olarak daha sonra Latin harfleri ile ve en sonunda Almancaya çevrilmiş hali ile alt alta verilmiştir. Yazarın, Türkçe öğrenenlerin hareke alıştırmaları için verdiği ilgi çekici bu metin şu şekildedir:

Kary tawuk ile.

Bir kary bir tawughi war idi, her gün gümüş yumurta yumurtladı. Bir gün kary kendi kendine didiki: eger ben tawughyn jemini ziyade idersem, günde ikişer jamurta jamurtlar. Kaçanki jemini ziyade wırdi tawughin hawsalasi çatladı öldi. Bu mazaldan faida budurki, niçe kimse çok faidaja tama itmekle asli malini jetürür her halde kanaat ewla dyr.

Bugünkü Türkçe ile:

“Bir karının bir tavuğu var idi, her gün bir gümüş yumurta yumurtladı. Bir gün karı kendi kendine dedi ki: eğer ben tavuğun yemini ziyade edersem, günde ikişer yumurta yumurtlar. Ne zamanki (kaçanki) yemini ziyade verdi, tavuğun hawsalası* çatladı öldü. Bu masaldan fayda budur ki nice kimse çok faydaya tamah etmekle asıl malını yitirir. Herhalde kanaat evladır.”

Yazar bu kısa hikâyeden daha fazla mal edinmek isteyenlerin ellerindeki yitirebileceğinin görülebileceğini bu nedenle şükretmenin daha hayırlı olduğunu belirtir (Berswordt, 1839).

5.2 İsimler ve çekimleri

Türkçe isimlerin yapısı hakkında isimlerin kök ya da türetilmiş kelime olabileceği eril veya dişil (maskülen/feminen) özelliklerinin olmadığı Türkçenin Almancada olduğu gibi artikellerinin olmadığı özellikle belirtilir. Anadili Almanca olanlar bakımından üzerinde durulması gereken bir husus olarak vurgulanmıştır. Ayrıca hayvanlarda da cinsiyet belirtmek için sadece erkek ve dişi kelimelerinin kullanılmasının yeterli olduğu, *erkek arslan*, *dişi arslan* örnekleri ile belirtilir. Bazı durumlarda ise farklı cinstekilerin farklı isimlerde olabileceği belirtilir. Örneğin, *boğa*, *inek* gibi. Arapçadan gelen isimlerde dişilik belirtmek için sona *-e* eklendiği belirtilir. Örneğin, *Halil*, *Halile*, *Selim*, *Selima*. İsimlerin çokluğunu belirtmek için *-ler* ve *-lar* eki getirildiği belirtilir. Örneğin, *analar*, *babalar*, *köpekler*, *evler*, *günler*, *başlar*.

Yazar, ad durumlarından bahseder ve örnekler verir. Yazarın verdiği örnekler de yine o dönemdeki konuşma dilinin özelliklerine göre kaydedilmiştir. Örneğin, *Genitiv* için: *kolun*, *canün*(canın), *ananün*(ananın), *babanün*(babanın), *dajinün*(dayının) *kapunun*(kapının). Yazar son sesi *-k* olan kelimelerdeki istisnayı da belirtir. Örneğin, köpek kelimesine *genitiv* eki geleceği zaman *kef* harfinin “*gef acemi*” olduğunu ve yumuşadığını kaydeder. *Köpeğin*, *çakmağın* örneklerini verir.

Yazarın *dativ* için verdiği örnekler: *şaraba*, *başa*, *vatana*, *köpeğe*, *göle*. Ünlüden sonra *-ye*, *-ya* biçimi bulunduğunu belirtir: *anaya*, *babaya*, *memeye* örneklerini verir.

Yazar *akusatif* için ismin yalın haline *-i*, *-u*, *-ü* eklerini getirildiğini kaydeder, *-ı* sesinden bahsetmez. Örnekleri şöyledir: *adeti*, *atı* (atı biçiminde yazılmıştır), *bardaghi*(bardağı), *günü*, *kolu*, ünlüden sonraki örnekler: *kapuyu*, *suyu*, *babayı*, *korkuyu*, *cukayı*, *nemceyi*, *müftiyi* (bütün y’ler j ile yazılmıştır)

Yazar, *akuzatiften* sonra *vocativ* yazımı ile bir ad durumu daha verir. Latince bulunmakla birlikte Türkçede tam olarak bulunmayan ismin hitap durumu için yazarın verdiği kelime örnekleri *bre*, *hey*, *ya* şeklindedir ve ayrıca su kelimesini örnek olarak alarak; o *su*, *bre su*, *hey su*, *ya su* örneklerini verir. Örneklerden de anlaşılacağı gibi bu durum bir ölçüde havada kalmıştır.

Yazar *ablativ* ekinin *-dan* veya *-den* olduğunu belirtir örnek olarak; *babadan, anadan, kalemden, kurtan* biçiminde örnekler verir (Berswordt, 1839: 6-10).

5.3 Sıfatlar ve çekimleri

Türkçede sıfatların sayı veya cinsiyete göre değişmediği belirtilir. Örneğin; *güzel bir kız, güzel bir oğlan, güzel kızlar, güzel oğlanlar*. Sıfatların *comparativ* halinin *dahi*(daha) ile veya *çok* ile yapıldığı belirtilir. Örneğin, *büyük, daha büyük, büyük bıçak, daha büyük bıçak...* gibi. Bir başka *comparativ* eki olarak yazar *-rek, -rak* ekini vermekte ve şu örnekleri sıralamaktadır: *güzel, güzelrek* (daha güzel anlamında) *alçak, alçakrak* (daha alçak anlamında), *ei* (iyi), *eirek* (daha iyi).

Kitapta *superlativ* için kullanılan kelimeler olarak *en, pek, zıyade, gayet* kelimelerinin olumlu anlamlar belirttiği kaydedilmiştir. Örnekler: *pek güzel, en uzak, ziyade mallı, gayet küçük* gibi. Ad durumu eki ile örnekler verilmiştir: *cümlesinden büyük, adamın büyüğü*. *Superlativ* için diğer örnekler: *apaçık, kupkuru, kıpkırmızı, dosdoğru, kapkara, simsiyah, yamyaş, apak, bembeyaz, yemyeşil, büsbütün, yapıyılmaz, masmavi*. Sıfatlar kısmında *-lı, -li* eki ile Almancada *-ig* ve *-lich* ekinin benzer işlevinin yerine geldiği kaydedilir. *Etli, akıllı, yaralı, Osmanlı, Macarlı*. Yazar *-ca, -ce* ekinden ve milliyet adlarından bahseder: *Osmanca* (Türkçe anlamında) *Macarca, Moskofça* (Rusça yerine), ayrıca *İngiliz* ve *Nemçe* örnekleri verilerek milliyet adlarını bazen ek olmadan da kullanıldığı belirtilir. Yazar hemen devamında *padişahın sarayı, Prusyalıların vatani* örneklerini vererek ad tamlamalarının *genitiv* eki ile yapıldığını kaydetmiştir. Hemen ardından *okumuş adamdır, gelen ay* örnekleri ile de *partisip* formlarının da sıfat olarak kullanıldığını vurgular (Berswordt, 1839: 10-12).

5.4 Sayılar

Kitapta sayılar *DieZahlwörter, esma üladed* başlığı altında *Grundzahlen, Temel* ve *Ordnungzahlen sıra sayıları* olarak yazılmıştır. Temel sayılara *-ıncı* eki getirilerek sıra sayıları yapıldığı belirtilir ve örnekler sıralanır. Sayıların bugünkü ile aynı olmakla birlikte yazım biçimleri yine o dönemdeki konuşma diline göre kaydedilmiştir. Farklı olarak *bir milyon* yerine *yük* kelimesi kullanılmış *yüküncü* örneği sıra sayısı olarak verilmiştir. Sayılar konusunda *buçuk* ile *yarım* arasındaki fark, *saat* kelimesinin hem bir saatlik süre hem de zaman ölçen alet olarak iki anlamda kullanılması (Alm. *Uhr* ve *Stunde* olarak aynı olduğu belirtilir). Çeyrek ve kesirli sayı ile ölçü örnekleri ve saatlerin okunuşu konusunda örnekler verilir. Paylaştırma için kullanılan *-er* eki ile örnekler verilir: *birer, ikişer, üçer...*Ayrıca *kere, kez, kat* kelimeleri içinde birkaç cümle örnek bulunur (Berswordt, 1839: 13-16).

5.5 Zamirler ve çekimleri

Kitapta, *Fürwörter, zamir* başlığı altında aşağıdaki şekilde bir tasnif yapılmıştır.

1. Kişi zamirleri
2. Sahiplik/iyelik zamirleri
3. İşaret Zamirleri
4. Soru zamirleri
5. Belgisiz zamirler

Kişi zamirleri Tablo 1 ve Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Kişi Zamirleri Tekil

1. kişi	2. kişi	3. kişi
Ben	Sen	O
Benim	Senin	Onun
Bana	Sana	Ona
Beni	Seni	Onu
Benden	Senden	Ondan

Tablo 2. Kişi Zamirleri Çoğul

1. kişi	2. kişi	3. kişi
Biz	Siz	Onlar
Bizim	Sizin	Onların
Bize	Size	Onlara
Bizi	Sizi	Onları
Bizden	Sizden	Onlardan

İyelik zamirleri başlığı altında iyelik ekleri ve örnekleri sergilenmiştir. Daha sonra işaret sıfatları tekil ve çoğul biçimleri ile ve örneklerle Türkçe, Almanca olarak yer alır. Burada da bütün kitapta olduğu gibi Türkçe kelimeler hem Latin harfleri ile hem de Arap harfleri ile yazılmıştır. Yazar ayrıca *kendi* zamiri, *ki* eki, soru zamirleri ve belgisiz zamirlere örnekleri ve Almancaları ile kitabında yer vermiştir (Berswordt, 1839: 16-23).

5.6 Fiiller

Kitapta, Türkçe fiil köklerine ünlü uyumuna göre, *-mek*, *-mak* eki getirilmek suretiyle mastar yapıldığı belirtilir. Fiiller yedi bölümde incelenmiştir. Bunlar; basit fiiller, olumsuzlar, edilgen, geçişlilik/ettirgenlik, dönüşlü, işteş, yeterlilik ve olumsuz halidir. Bu sıralamanın ardından ekler verilir. Olumsuzluk eki olarak *-me*, *-ma*, edilgenlik eki olarak *sevmek*, *sevilmek* örneği ile *-il* eki verilmiştir. Fiil kökünde son sesin ünlü olması ya da fiilin *-l* ile bitmesi durumunda *-n*, *in* *-un* ekinin geldiği belirtilir ve örneklendirilir. *Transitiv form* olarak ettirgen eylem ve daha sonra dönüşlü ve işteş eylem ile *Die form der Unmöglichkeit* başlığı altında yeterlik eyleminin olumsuz biçimine yer verilmiştir. Bütün bu çekimler daha sonra tablo halinde verilmiştir.

Yazar kitabının bundan sonraki kısmında zamanların anlatımına geçer. Birinci zaman olarak olmak veya imek eyleminin olumlu ve olumsuz çekimleri ile geniş zaman ve şimdiki zaman birlikte verilmiş ayrıca bir tablo yaparak bu zamanların şart çekimleri de sağ sütunda yer almıştır. İyi anlaşılabilmesi için kitaptaki gibi tablo yazımları *y* yerine *j* yazımı gibi hataları kısmen düzeltilerek aşağıda benzer şekilde hazırlanmıştır.

Tablo 3. Zamanlar ve Şart Çekimleri

Birinci zaman		
1)	-im	isem
	-sen	isen
	-dir	ise
	-iz	isek
	-siz	iseniz
	-dirler	iseler
2)	olur-um	olur-sam
	olur-sun	olur-san
	olur	olur-sa
	olur-uz	olur-sak
	olur-suz	olur-saniz
	olur-lar	olur-saler
3)	olu-yo-rum	
	olu-yor-sun	
	olu-yor	
	olu-yoruz	
	olu-yorsuz	
	olu-yorlar	
	değil-im	değil-isem
	değil-sen	değil-isen
	değil-dir	değil-ise
	değil-iz	değil-isek
	değil-siz	değil-iseniz
	değil-dirler	değil-iseler

Şimdiki zamanı ifade eden görünümünün bir bütün olarak ele alınması dikkate değer bir yaklaşımdır. Şimdiki zamana devam olarak istek kipi (*Optativ*) ve geniş zamanın hikayesi formu ile bağlantılandırılarak birlikte verilmiştir. Geniş zamanın hikayesi burada bazı şartlara bağlı tahmin olarak değerlendirilmiştir. Yazar ikinci zaman olarak yine *i-* ve *ol-* fiillerinin çekimlerini bu kez geçmiş zaman ile vermiştir.

1. imek eyleminin geçmiş zamanı
2. olmak fiilinin Geniş Zamanın Hikayesi şekli
3. olmak fiilinin Geniş Zamanın Rivayeti şekli

4. olmak fiilinin Şimdiki Zamanın Hikayesi

Yazar *i- eylemi ile ol- fiilini* birlikte değerlendirmiş, sağ sütunda bunların şart durumları verilmiştir. Geçmiş zamana devam edilerek istek kipinin geçmiş zaman formu verilmiştir.

Üçüncü zaman olarak “*Perfectum*” ibaresi ile *i- eyleminin rivayet şekli (-imiş)* olmak fiili ile *-miş’li /Öğrenilen Geçmiş zaman (olmuşum)* ama aynı zamanda Olmak fiili ile *-di’li* geçmiş zaman kullanımlarını vermiştir. Sağ tarafta yine şart biçimi yer alır. Dördüncü zaman olarak *olmuş idim*, şart biçimi olarak *olmuş olsa idim* kullanımlarını beşinci zaman olarak ise gelecek zamanı verir. Ancak gelecek zamanı verdiği kısımda bildiğimiz gelecek zaman eki olan *-ecek, -acak* ekini kullanmaz onun yerine geniş zaman şekli kullanır. Kitapta yer alan bütün örneklerle burada yer vermek mümkün olmadığından konuyla daha yakından ilgilenmek isteyen araştırmacıların özellikle bu kısımları orijinal metinden incelemeleri daha yerinde olacaktır.

Yazar kitapta sayfa 23 ile sayfa 63 arasındaki kısmı zaman çekimleri ile fiilimsilerin (ortaç, ulaç) anlatımına ayırmıştır. Türkçenin kendi özellikleri ve yapısından ziyade Almanca veya bildiği muhtemel başka batı dillerine göre tasniflemeler yapan yazarın bazı tablolarından ne demek istediğinin anlaşılması güç ise de yeni bir bakış açısı sağlayabileceğinden söz etmek mümkündür (Berswordt, 1839: 23-64).

5.7 Ekler

Türklerin dillerinde ön ek olmadığını son ekler olduğunu ve bu eklerin kelimelerin sonunageldiğini belirten yazar, Türkçedeki bazı son ekleri ve kelimeleri Almanca’daki karşılıkları ile birlikte verir: (Berswordt, 1839: 64-67).

-de, -da/ -den, -dan

-siz, suz, -süz

-ge, -ga (yönelme eki –a, -e)

-cileyin (örn. *sencileyin*)

Postposition / Kelimeler:

ile, -le

Yönelme durumu ile:

aşra, aşri (Örneğin; *dağ aşra, öte anlamında*)

için, gibi, dek, değin, göre, doğru, yakın.

Ayrılma Durumu ile (*Ablativ*):

ötürü, sonra, evvel, (akdem) öte, beri, gayri, maada, başka.

5.8 Zarflar

Türkçede zarflar üç şekilde yapılır. Bunlar; zarf olarak kullanılan sıfatlar, tek başına ya da bir edat/ilgeç ile kullanılan kelimeler ve *-ce, -ca, -nce, -nca* ekleri getirilmek suretiyle oluşturulan zarflardır. Yazar, zarfları çeşitli türlerine göre aşağıdaki şekilde bir ayrıma tabi tutmuş Arapça ve Farsça kökenli olanları da ayrıca göstermiştir. Aşağıda yazılışlarını koruyarak verdiğimiz örnekler aynı zamanda o dönemde kullanılan kelimeler bakımından da ilgi çekicidir (Berswordt, 1839: 67-73).

1. Niteleme zarfları: *güzel, iyi, hoş, bed, fena, nafile,*
2. Sayı zarfları: *çok, az, biraz, azacık, birazacık, artık, ziyade, gayri, dahi, çok çok, pek çok, bir defa, bu kadar, o kadar, eksik, nadir, seyrek*
3. Yer zarfları: *hani, nerede, burda, bunda, şunda, şurda, orda, aşağıda, içerde, dışarda, öte, öte tarafta, öte beri, beride, önde, ardda, her yerde, hiçbir yerde, bu tarafta, ileride, yakın, uzak, irak, sağda, solda, üstünde, altında, oraya, buraya, şuraya, yukarı, aşağı*
4. Zaman zarfları: *haçan, ne zaman, ne vakit, şimdi, ertesi gün, yarındası gün, o bir gün, her gün, günden güne, tez, çabuk, yakında, çokdan, demin, heniz, dün, öte gün, daime, gece, gecede, erken, asla, bugün, yarın, sabah,*
5. Soru Zarfları: *niçin, nice, nasıl, ne, ne kadar, kaç kerre, kaç defa, ne şekil, nereye, nerede, haniya, kaç, kaçan/haçan, mı, mi, mu, mü soru eki*
6. Olumlama/ Olumsuzlama: *evet, belki, yalan, ancak, belki, gerçek, can u gönülden, değil, yok, hayır, hiç, asla, Maazallah, Allah saklasın, Allah göstermesin, işte*
7. Sıralama: *birbirine, sıra ile, ara sıra, ayak ayak, parça parça, birer birer, evvelan, iptidan, maddaman, akıbetan, nöbetan, nöbet ile*

5.9 Ünlemler

Almanca karşılıkları ile verilen ünlemler şu şekildedir: *baksana, işte o yazık, haydi, bravo, inşallah, hay, vallahi, billahi, tallahi, tanrı hakkı için, vay başına, vay sana, bre, hey, aman aman, bak, sus, kes sesini, bana bak, pehpeh...*(Berswordt, 1839: 73).

5.10 Bağlaçlar

Almanca karşılıkları ile birlikte ve bazı örnek cümlelerle verilen bağlaçlar şunlardır: *ana baba, yatar kalkar* gibi herhangi bir kelimeye ihtiyaç duymadan bağlanan sözcüklerden söz edilir. Diğer örnekler; *artık, eğer, tutki, sanki, farezaki, güyaki, mademki, tek* (sadece anlamında) *hemen tek* (Berswordt, 1839: 75).

5.11. Kelime türetme

Kelime türetme ve bu amaçla kullanılan ekler hakkında aşağıdaki örneklere benzer epeyce bilgi vardır. Bunlar arasında Arapça ve Farsça kaynaklı olanlar da belirtilir.

-cı, -ci: yardımcı, yolcu, kahveci, sabuncu, ekmekçi, değirmenci, bostancı, meyhaneci, çorapçı, duvarcı, okçu

-hane:baruthane, tophane, kağıdhane, kitaphane

-cık:anacık, elcık, çubukçuk, kitapçık, atçık (Berswordt, 1839: 78-88).

5.12 Söz dizimi

Söz dizimi *Syntax* kısmında esasen cümle yapılarının oluşturulması ve hitap kelimeleri, bolca cümleler halinde konuşma örnekleri ile sorular ve cevaplar verilmiştir (Berswordt, 1839: 88-97).

Sen, siz, cenaplar, hazretleri gibi hitap kullanımları hakkında bilgiler. *Efendim, bey, sultanım, canım, kuzum* gibi kullanımlar hakkında bilgiler bulunan bu kısımda yazarın örnek olarak kullandığı bazı cümleler şu şekildedir:

Sen işitdin mi?

Ben sana verdim

Siz işitdiniz mi?

Ben size verdim.

Bu paşa fukaralara bir kese altın verdi.

Gittim içdim bir şişe şarap.

Hangısına ağa vurdi

Sana kim dedi.

Paşa bana bir eyi at bağısladı.

Çok güzel ve zengin kızlar buraya geldi.

Bir güzel zengin kız öldi.

Güzel çiçekler.

5.13 Bir metin analizi

Bu kısımda yazar bir metin vererek bu metni incelemiş ve Almanca olarak kelimelerin anlamlarını vermiş ve Türkçenin cümle yapısını açıklamaya çalışmıştır (Berswordt, 1839: 93-103).

Günümüz Türkçesi ile:

İnci ile Horozdan

Bir horoz bir inci bulup bundan ne eyleyeyim ben dedi. Malı ve ziyneti gönlüm istemez, birkaç arpa tanesi ister. Bir incinin bana faydası nedir? Bilirim dedi, onu satayım, onun bahası ile bir avuç arpa alayım deyi cevahirci dükkanına vardı. Senin ile alışveriş edeyim dedi, bulduğum inciye sana vereyim sen de bana ne verirsen? Cevahirci dedi bir arpa vereyim. Horoz der ki: Yok bir arpaya vermem. Cevahirci cevap verir ki: Çünkü inci bir az güzeldir, bir avuç arpa sana vereyim. Horoz cevabında der ki Benim dahi istediğim budur. Bunun üzerine Pazar edip, bu pazara ikisi dahi razı oldular. Bize faydalı görünen şeyleri severiz, tutarız; bizim karımıza göre faydalı olmayan şeyleri sevmeyiz, tutmayız.

Eine analysirte Erzählung.

<p>ایناجو ایله خروسدن بر خروس بر اینجیو بولوپ بوندن نه ایلییم بن دیدن و مال و زینتی کونلر ایستمز بر قاج ارپه تاندسی ایستر و بر اینجینک بنا فایدسی نه در و بلور دیدی اولی صاتیبر اونک باعاسی ایله بر اووج ارپه العیمر دییی جواهرجی دکاننه واردی و سکن ایله الش ویرش ایلمیر دیدی</p>	<p><i>İngy ile horosdan.</i> <i>Bir choros bir ingy bulup, bundan ne ejlejeim ben, dedi. Mali we zineti gönlim istemez, bir kağ arpa tanesi ister. Bir inçinin bana faydası ne dir? Bilerim, dedi, oni satajim, onun bahasy ile bir awug arpa alajim, deji, gewahirgi dükkanina wardy. Senin ile aly's weris' edeim, dedi,</i></p>
--	--

5.14 Almancaya çevrilmiş bir Türkçe konuşma

Bu bölümde, selamlama sırasında kullanılan çeşitli cümleler Almanca tercümelemleri ile birlikte verilir. Tam bir diyalog oluşturulmak yerine daha ziyade çeşitli durumlarda bir diyalogda kullanılması muhtemel cümleler arka arkaya sıralanmıştır. Yazar bu konuşma cümlelerine on dört sayfa ayırarak okuyucularına ya da Türkçe öğrenmek isteyenlere geniş bir konuşma malzemesi de sağlamış olur. Burada yer alan cümleler Arap harfli Türkçe, Latin Harfli Türkçe ve Almanca olmak üzere üç biçimi ile verilmiştir (Berswordt, 1839:103-116).

Mükalemet (Konuşma)

Bir kimseyi selamlamak için

Sabahınız hayır ola efendim

Hoş geldiniz sultanım, efendim sefa geldin

Keyfiniz iyi mi?

Nasılsınız sultanım

Eyi, hoş

Mizacı şerifiniz nasıldır?

Şükür, ya siz nicesiz?

Sizi sağ salim gördüğümde sevinirim

Allah şükür

Hoş bulduk sultanım

Bu vaktiniz hayır ola

Akıbetinizi hayır ola sultanım

Bendeniz el öper

Ne haber

Bir haberin yok mu?

Kağıdlar (gazeteler, haberler) ne derler?

Hiçbir ses işitmedim

Ömrünüz çok ola

Allah razı ola

Allaha ısmarladık

Allah sizinle olsun

Varın sağlıklı Allah yol açıklığı vere

Akşamınız hayır ola

Geceniz hayır ola

Bu gece nasıl idiniz?

Pek fena idim

Uyumadım

Bu saate kadar döşekte misiz?

Tiz kalk.

Dün gece hiç yatdım.

Karındaşın hastadır deyi işitdim.

Nasıldır şimdi?

Şükür allahaeyidir.

Allah sağlık versun.

Benden selam eyle.

Bu lakırdı sanadır.

Beni selamlamadan gitti.

Ne istersin, ne ararsın?

Senin öğüdün bana lazımdır.

Aşkına ağam.

Afiyetler olsun.

Ağamın size selamı var.

Ağaya benden çok selam eyle.

Bre oğlan çağıra çağıra sesim boğaldı.

...

5.15 Türkçe- Almanca, Almanca-Türkçe Sözlük

Kitabın sonunda önce Türkçe-Almanca sonra da Almanca-Türkçe geniş bir sözlük yer almaktadır. Bu sözlükler kitabın sonuna kadar devam eder (Berswordt, 1839: 117-195).

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1839 yılında Prusyalı bir subayın muhtemelen kitabı ithaf etmiş olduğu prensin ya da devletin desteği ile hazırlanmış olduğu bu kitap, Almanlara yönelik olarak hazırlanmış Almancanın dil özellikleri ile Türkçe karşılaştırılarak Türkçenin dilbilgisi ve yazım özellikleri verilmiştir. Her ne kadar yazar önsözde Avrupalıların artan ziyaretleri sebebi ile bu kitabı yazmış olduğunu belirtse de ordu mensuplarının ya da devlet görevlilerinin yararlanmasının ilk amaç olabileceğini düşünmek gerekir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki Türkçe öğrenme gerekçeleri herhalde bugünkülerden daha farklı idi. Motorlu kara ve hava ulaşımının hiç olmadığı, raylı ulaşım araçlarının ilk dönemleri diyebileceğimiz zamanda insanların bakış açılarının ulaşımın onlara sağladığı imkanlar çerçevesinde kalabileceğini de hesaplamak gerekir.

Asker biri tarafından ve muhtemelen ordu mensupları için hazırlanmış olmasına rağmen kitabın genelinde böyle bir hava sezilmez. Herhangi bir askeri tabir ya da siyasi konu kitapta geçmez. Seçilen söz dağarcığı günlük yaşamdan alınmıştır. Bu da kitabı dil öğretimi amacına oldukça uygun bir hale getirmiştir. Bu nedenle kendi dönemi açısından başarılı bir kitap olarak değerlendirmek gerekir. Herhalde bu kitaptan yararlanan kişiler de olmuştur. Bu ve benzeri kitaplar kullanılarak çok sayıda Alman askerinin Osmanlı topraklarında bulunduğu süreler içinde hangi türden Türkçe öğretimi faaliyetlerinin gerçekleştiği, düzenli kurslar yapılıp yapılmadığı da araştırılması ve üzerinde düşünülmesi gereken hususlardır. Örneğin ArtinHindoğlu'nun 1829 tarihinde Almanlar için yazdığı, aşağıda dipnot bilgileri bulunan bir başka Türkçe kitabının 95. sayfasında yer alan bir diyalogdan bir kişinin haftada üç kere, bir dersi bir forint gümüş akçe, olmak üzere Türkçe dersi aldığını öğreniyoruz.

Yazar kitabında herhangi bir kaynaktan bahsetmemiş olsa da daha önce yazılmış çeşitli kaynaklardan yararlandığını düşünmek gerekir. Bu kaynaklar Türkçe öğretimi ya da başka dillerin öğretimi konusunda hazırlanmış olabilir. Bunlar arasında herhalde Hindoğlu tarafından yazılan 1829 tarihli Almanca (Hindoğlu ve Saba, 1829) ve Hindoğlu (1834) tarihli Fransızca yazılmış teorik ve pratik amaçlı Türkçe kitapları sayılabilir. Bu dönemde yalnızca Türkçe öğretimi değil genel olarak dil öğretimi yaklaşımını anlamak için dönemle ilgili daha fazla kaynakta inceleme yapmak gerekir. Örneğin; yukarıda bahsedilenlere ek olarak ayrıca yine Hindoğlu tarafından hazırlanmış olan Türkçe, Almanca ve Yunanca olarak üç dilli sözlük ve konuşma kılavuzu biçimindeki 1840 (Hindoğlu, 1840) baskılı eser, Mirza Kasım, A. Beg tarafından yazılan 1848 (Kasem ve Beg, 1848) tarihli Türkçe ve Tatarca'nın genel dilbilgisi kitabı, 1853 (Wigand, 1853) yılında Leipzig'de basılan ve İngilizce, Fransızca Almanca olarak Türkçe gramerini anlatan ve Fransız, İngiliz ve Almanların Türkçeyi kullanarak öğrenmek amacıyla yazılmış olan kitap vb. yayınlar Türkçe öğretimi açısından ele alınarak incelenmeye değer eserlerdir.

Türkçe öğretimi konusunda yüz yetmiş sekiz yıl önce yazılmış olan bu kitap bugün Türkçe öğretimi konusunda bulunduğumuz noktayı değerlendirme bakımından önem taşır. Bu dönemde dil öğretimi amacıyla yazılmış olan kitaplarda yalnızca dille ilgili unsurlar bulunmaz aynı zamanda, tarih, kültür ve o dönemin günlük hayatı hakkında verilere de rastlanır.

KAYNAKÇA

- Bayraktar, N. (2003). Yabancılara Türkçe Öğretiminin Tarihsel Gelişimi. *Dil Dergisi*, 119, 58, Ankara.
- Berswordt, V.d., (1839). *Neueste Grammatik der Türkischen Sprache*. Verlag Ferdinand Dümmler, Berlin.
- Beydilli, K. (1981). *1790 Osmanlı- Prusya İttifakı (Meydana geliş- Tahlili-Tatbiki)*, İstanbul Üniversitesi yayınları, İstanbul.
- Beydilli, K. (1985). *Büyük Friedrich ve Osmanlılar, XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İstanbul.
- Biçer, N. (2012). Hunlardan günümüze yabancılara Türkçe öğretimi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 1(4), 107-133.

- ÇAKMAK, C. (2014). Yabancılara Türkçe Öğretiminin Tarihçesine Genel Bir Bakış Denemesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 4(2), 167-182.
- Çimen, Ö. (1997). Türkiye Türkçesi Gramer Çalışmaları -Bibliyografya Denemesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 110, 121-163.
- Demircan, Ö. (1990). *Yabancı Dil Öğretimi İlkeler, Yöntemler, Teknikler*. USEM Yayınları, Ankara.
- Demircan, Ö. (1988). *Dünden Bugüne Türkiye’de Yabancı Dil*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Deny, J. (1921). *Grammar de la langueturque*. Imprimerienationale, Editions E. Leroux, Paris.
- Hindoglu, A. (1840). *Sammlung der zum Sprechen nötigsten Wörter und Redensarten der türkischen, neugriechischen und deutschen Sprache*, Wien.
- Hindoglu, A. (1834). *HazaKitâb-ı sarf-ı Türki*, Paris.
- Hindoglu, A. ve Saba, M. (1829). *Theoretisch-practische Türkische Sprachlehre für Deutsche mit einer Auswahl der nothwendigen Gespräche, Leseübungen und einem deutsch-türkischen und türkisch-deutschen Wörterbuch nebst dem alphabetisch geordneten Verzeichnisse der Aussprache mit lateinischen Buchstaben für jene, die Türkisch nicht lesen können oder es nicht lernen wollen*, Wien.
- Ortaylı, İ. (1981). *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Kasem, M. ve Beg, A. (1848). *Allgemeine Grammatik der türkisch-tatarischen Sprache* von Mirza A. Kasem-Beg. Aus dem Russ. übers. und mit einem Anh. Hrsg. von Julius Theodor Zenker, Leipzig.
- Özcan, M. vd. (2016). Kaşgarlı Mahmut’un Araplara Türkçe Öğretmek Amacıyla Yazdığı DivânüLügati’t-Türk Adlı Eserinin Günümüz Sözlükleri ve Dilbilgisi Kitaplarıyla Yöntembilimsel Açıdan Karşılaştırılması. *Yabancılara Türkçe Öğretimi Üzerine Araştırmalar*, 114, Sakarya Üniversitesi.
- Wigand, O. (1853). *Türkische Grammatik*, Leipzig.